

1959 JUN 17.

244

Ez a kor volt az, amikor az író megírta és elhelyezte egy cikkét (vagy egy versét, szegény), és utána behúzott nyakkal ült a szobájában. Ha rászakad a plafon, még jó — gondolta —, mert jöhet ennél rosszabb is. Például megjelent a nyomdában a detektív; elvitte a kéziratot. Azután dr. Buzáth kapitány úr, ott a Zrínyi utcában (emlékeztek-e, öreg fiúk?) megkérdezte: — A szerkesztő úr írta eme közleményt? — Utána két-három hónap kijárt; vagy lett légyen akár felmentés, a neved mindenestre benn volt a listában, ott a Zrínyi utcában. A szerkesztőségben pedig a szerkesztő úr — a kivételnek tisztelet! — nem volt többé található számodra.

Ez a kor volt az, amikor a nyomorúság a mennyig ért, de a bibliai Jehova, a mennykövekkel, bezárkózott az Otestamentumba, és még az egyeb isteneket fumigáló Berlin—Róma—Tokió tengely sem hozta ki a sodrából. A Dante szerint »boldog Magyarország« ekkoriban lett roppant »nagyhatalom«; miután Gömbös miniszterelnök kikiáltotta, egyelőre ezer évre az új, fasiszta magyar birodalmat. Ez a Gömbös-Napoleon-Caesar-Cato veregette volt vállon zömök Móricz Zsigmondot egy könyvnapon, ezt mondván: — Csak több magyarságot, Zsiga, csak igazibb magyarságot! Az utcákon diadalmenetek; a lapokban honbeli »óriási államférfiaink«, tenyészállataink és hetéréink képeinek szépségversenye — ó, boldog 1930-as évek! Elfojtott szavú és koszos bérű munkások felvonulásai — és vidáman odaközlő kardlapok, no meg puskatüzek is, ha »kell«. És a fuldoklásig szorongató és laposodó erszényű nemzeti boldogságban Hitler és Mussolini váll váll melletti vetélkedése, az emberiség-megváltás cirkuszi brettijén — valamint a vakaródzásig »ijesztető és borzongató« háborús magyar készülődések, büszke kijelentések.

Ez a kor volt a megvásárolt, a kiszípolozott munka zsírján hülyült álszellem — és a független, becsületes, tehát nyomorgó néhány ma is borzalom és undor közt (gondoltok-e rá, öreg fiúk?) visszaemlékeztető kora. Lábjajhegyen jártunk, szemünkkel beszélünk... És a vérállító, verescsagíni csendben és álnyugalomban, a zsinórsújtásos és »magyar nemzeti« náci bajuszoknak már idegekkel ki sem bírható gyönyörűségében egy vékony-pénzű, tébláb ember, költőóriás, a vonat elé feküdt... És egy másik, szintén óriási lendületű nagy művész, egy festő-József Attila pedig... Ez a dicsőséges, turulos, rettenetesen »nemzeti«, lobogóatyás és ambíciós, »népi-magyar dicsőséges korszak volt az, amikor Derkovits Gyula, a legnagyobb magyar proletárfestő, mint mondják: de lényegében a modern magyar festészet egyik legnagyobb alakja és örök dicsősége (ennek a gyalázatos, minden nagyot és jót eltíró kornak még több gyalázatára) a szó teljes értelmében éhen halt!

Huszonöt évvel ezelőtt Derkovits Gyula tü-neményes lendületű, de a gyomorból cingáran táplált — és a szenvedés közt elnyomított szívűtől gyengült kezéből az utolsó pillanatig működő mesteri ecset kihullott, le a mosókonyha-műterem padlójára, bele a horthys, nagy magyar boldogságba.

Mit mondjunk mi erre; mi későiek, kortársak, avagy újonnan jötték? Egynehányan,

FODOR
JÓZSEF:

Derkovits Gyula és kora

(1894—1934)

Derkovits Gyula: Mi ketten (1927)

akik átéltek a poklokat, elmondtuk vagy sutogtunk a véleményünket már akkor, amikor mi is, hánykódók — e nagy és csodálatosan tiszta gerinces kortárs vergődéseit láttuk. Imponált nekünk, amikor semmivel sem törődő dacát figyeltük; ahogy példaadóan szembe szállott a korrallal, rémmel, nyomorúsággal, amiközben pályája mindig csak emelkedett. Mi ismertük őt, igen; és akkoriban nem éppen népszerű festőt; és nem (ő, dehogya!) a vilá-

tól általánosan elismert nagyot. Az újabbik pedig ismerjük meg és tanuljanak tőle, a késői ismertetésekéből. Művészi erkölcsöt és társadalmi, életbeli helytállást tanuljanak.

Mert hogy milyen volt az élete, csak elgondolni is kísérteties. Az árván maradt asztalosfiú — egy derkovitsi lélekkel — a kétségbejött nyomor és munkahiány miatt a világháborús frontra menekült! Béna korrallal és kétoldali tudócsúshuruttal jön vissza a civil vi-

lágba. Asztaloskodik — és fest, fest... Nem tanul jóformán senkitől; rendszeresen semmi esetre sem. Elsősorban munkáséletet »ábrázol«. A kor iszonyú önmegismerését, vádakat és borzalmat sugalló képeit. Valami eladdig ismeretlen lendület jellemzi; a korszerűség bélyegét tükröző stílusú képeken át, egy halatlán, az elemek erejével ható eredetiség.

— A munkások kék nadrágjából szinte árad az izzadság szaga — mondja a *Rakodómunkásokra* egyik bankár. — Maga ellenünk dolgozik, maga a tömeget képviseli, hát menjen ahhoz — mondja egy másik. A képeket nem veszik. A Tanácsköztársaság idején szanatóriumba utalják. Megszökkik, hogy részt vegyen — ő, a kilencszáztizennyolcas párttag — a mozgalomban. Aztán egy ideig Bécsben él; lelkes pályatársával, feleségével, az emigrációban nyomorog. Utána a szörnyű pesti esztendő. Az úri műgyűjtők többekévébe tisztában vannak értékével; sanyarú helyzetében azonban neveltséges és vérlázítóan gyalázatos összegeket kínálnak képeiért. Miután nyomora az eladás mellett is megmaradt volna, a festő inkább vállalta a büszke nyomorúságot: és képeit nem adta oda. 1931-ben nyomorúságos szobájukból is kilakoltatja az állami apparátus, mivel a festő (akinek műterme sohasem volt és vászon híján néha újságpapírosokra rajzolt), nem tudta kifizetni a házbért.

1934. június 18-án tüdőgyulladásal feküdt; de felkelt, hogy a *Fázó asszony* című képét befejezze. Fűtőréssze dolgozott; nyolc óraker teát kért. Mire felesége bement hozzá, eszméletét veszítette; egynegyed kilenckor meghalt. Nemcsak egyszerű szívészélhűdés tette ezt, nem. A baj egy billentés volt csupán, amely a mindig közeli ürbe taszította a nélkülözéstől, üldözéstől és éhezéstől tönkretett szervezetet.

Utolsó pillanatig hitt a forradalom, a világot közös nevezőre hozó szocializmus győzelmében. Művével ezt a célt szolgálta, a kifejezés legmagasabb eszközeivel. »Össze kell kötni a képzőművészetet a mondanivalóval, mert az embernek biztosan van közölni valója. Mint festőnek és mai embernek, érzem, hogy kötelességem életünk és társadalmunk jelenségeit maradék nélkül kifejezni. Azt hiszem, teljesítem is ezt, mikor az aktualitásokat tudomásul veszem.«

Életműve, minőségével és mennyiségével, valóban lenyűgöző. A *Dózsa-sorozat*, a fametszetek, rézkarcváltozataikkal az ország minden táján ott vannak. És a képek! Felsorolni, »értékelni«? Kicsi a tér: és e sorok írója, egy rokon műfajból átnéző, rajongással és tisztelettel emlékezik meg eme nagyszerű műveknek szavakban ki nem fejezhető erejéről. Mótót kell nyújtani rá, hogy a dolgozó rétegek legnagyobb festőjük képeiben egy új, teljes életművet mutató tárlat keretében gyönyörködhessenek.

Derkovits, ez a külsőleg szerencsétlen életű művész testileg nyomorban, de a Mű, az Eszme szolgálatában, az igazak, a ritkák titkos, izzó, alkotó boldogságában élt és halt Horthyék Magyarországon, 1934-ben, most 25 éve. És nem ebben vagy abban a bajban. Mint ismertük. Nem. Hanem éhen!